

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

© 2016 Слободан Станишић

© 2016 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-01807-3

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

СЛОБОДАН
СТАНИШИЋ

ЖИВОТ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ВЛАДАРА

УРОШ НЕЈАКИ И ТАЈНА ИЗГУБЉЕНЕ ПРИНЦЕЗЕ

Роман о последњем
српском цару

Београд, 2016.

СВАКИ ПУТНИК НАМЕРНИК КОЈИ СТИГНЕ ДО јужне падине Осоговских планина, не може заобићи градић Злетово, где га дочекује снага добродошлице вредних рудара. Потом снага лепоте овога краја води долином Злетовске реке, која осваја миром и спокојем. А тада, снага среће носи га према манастиру Лесново, задужбини деспота Јована Оливера, саборца и оданог пријатеља цара Душана Силног.

После женидбе са прекрасном грофицом Маром Гундулић, Јован Оливер је 1341. године сазидао овај манастир као трајну успомену на остварену животну срећу и нераскидиво пријатељство са царем.

По старом обичају, унутрашњост је осликана фрескама изузетне лепоте. На њима су, поред ликова светаца, верно приказани Јован Оливер и његова жена Мара, а ту је и посебна слика владарске породице: краљ Душан (који ће доцније постати цар), краљица Јелена, млади краљ Урош, а уз њих је девојчица чије присуство никада није разјашњено.

Остала је прича у народу да је царски пар имао и кћи коју памти само фреска у Леснову.

После изненадне смрти цара Душана 1355, ражалошћени Јован Оливер није дуго живео, тек непуне две године. Како то већ судбина зна да одреди, свака туга донесе наговештај лепог догађаја. Тако су се у Леснову, на опроштају од племенитог деспота Оливера, први пут срели прекрасна Ана Бесараба и млади српски цар Урош.

(Запис монахиње Тодоре својом руком преписао Новица Ђак, звонар цркве у Леснову, лета господњег 1387.)

ПРВИ ДЕО

ЦАР МЕКОГ СРЦА

Лов без улова

1.

ГЛАМА ГОНИЧА, ЛАВЕЖ и топот ужурбаних коња полако су се удаљавали и цар остаде сам. Не скидајући поглед са заравни окружене шумом, тихо сјаха и припреми лук са златном стрелом.

Тренутак потом, зачу се звук рога, кратко и пригушено, што је био знак да су гоничи наишли на неку зверку и потерали је према њему. Цар Урош заустави дах, лагано подиже и затегну лук. Није дуго чекао. Из жбуна прираслог уз храстово стабло опрезно изађе срна, окрену главу на једну, затим на другу страну, а онда, угледавши човека са натегнутим луком, не журећи, упути се према њему. Урош заустави дах, мета је била тачно на нишану. Још трен или два и пустиће стрелу. Онда осети како му се рука стеже, прсти не прате његову вољу, већ стискају пера стреле све јаче. Онда уздахне као да тера ружне мисли из свести и спусти лук. Несуђена ловина за то време приђе на корак-два, пови

предње ноге и спусти се лагано на траву. Све време га је гледала у очи.

Цар није био зачуђен нити изненађен овим збивањем, пре би се могло рећи да је обрадован необичним догађајем. Осмехне се, одобровољен, а онда и сам седне преко пута срне. Сад се ловац и ловина мирно гледају, изгледа као да су већ раније намерили да се ту сретну и проведу неколико тренутака као стари пријатељи.

Кад се недуго потом појавио Милош Војиновић, водећи цареву гарду, изненађено застаде на ободу шуме. Он је већ двадесетак година уз Уроша, тачније, од раног његовог детињства, и добро су му познати његова добродушност, племенитост и, пре свега, обзирност према свету који га је окруживао. Али да ће, уместо да улови срну, сести да с њом пријатељски „поразговара“ превазилазило је сва његова очекивања.

Осетивши присуство других особа, срна устаде и, не журећи, као да зна да је под царском заштитом, оде у шуму.

Ненадмашни јунак, борац каквом нема равна, непобедиви Милош Војиновић, сјаха и седе крај цара.

– Ово и није баш неки дан за лов – рече.

Урош се насмеја.

– Веруј, Милоше, није се дала уловити. Гледала ме је право у очи, некако с поверењем, пријатељски. Ко би такво створење убио!

Кад се цар с пратњом вратио у двор, могле су се чути различите приче људи из пратње.

– Наш цар има сувише меко срце. Он, изгледа, ни лист са гране не би откинуо, а камоли да устрељи срну.

– Онолико смо се намучили да је потерамо према њему, а он...

– Кад није могао да пресуди срни, како ће људима! Плашим се да он није никакав цар! – промумла кроз браду дворјанин Мрдоје, познат по томе да никад ничим није био задовољан.

2.

НА ГЛАВНОМ ТРГУ у Прилепу, у близини цркве, уз саму зграду градске већнице, налази се раскошни дворac жупана Вукашина Мрњавчевића. Недалеко од великог улаза чека група коњаника, под пуном ратном опремом, спремна за покрет. То је пратња Милоша Војиновића, заповедника цареве гарде. Милош је дошао да посети сестру Јевросиму, удату за Вукашина, а истовремено испуњава цареву наредбу да свом зету пренесе важну поруку.

Мало даље од улаза налази се скупљена фигура неког сиромашка, који ту ко зна откад чека да се неко смиљује и удели му какву милостињу.

После неког времена излазе Милош и Вукашин, који о нечему важном разговарају. Онда се поздраве, Милош домаћина пљесне „лако“ дланом по леђима, од чега се овај гласно закашље – очито је зетов пријатељски гест тешко поднео. Онда гост спази несрећника крај улаза, добаци му мали сребрњак, вине се на коња и махне Вукашину.

– Идем још до Крушевца, да обавестим Лазара – рече и одјаха на челу своје пратње.

Вукашин се, пребацивши руку преко рамена и трљајући болно место, упуту према улазу у зграду градске већнице, очито је тамо имао некаква посла. Није ни обратио пажњу на сиромаша, који покуша да му нешто каже, али не стиже, већ остаде да немо гледа за њим.

Недуго потом, појављује се Вукашинов син Марко, висок и снажан младић, обучен у одећу од простог сукна, по свему судећи, спреман за неки посао на њиви. Он зачуђено погледа дроњаву сподобу крај улаза, затим се окрене и позове мајку.

– Дај овом несрећнику нешто за јело – рече болећиво и оде за својим послом.

Јевросима је била жена средњих година, још увек витка, висока и веома лепа. Погледа одрпаног незнанца и упита:

– Ко си ти, добри човече?

Онај, гледајући и даље за Вукашином, који је замакао кроз велики улаз већнице, одговори:

– Сувише је дуга и жалосна моја прича, лепа господарице.

Јевросима, позната по својој доброти, одмахну руком, показујући да разуме туђу невољу. Онда позове незнанца да уђе у кућу и рече му да седне за велику гостинску трпезу.

Тиха царица

3.

ЦАР ДУШАН СИЛНИ намеравао је да свог сина Уроша ожени принцем Анђелом са цариградског двора, желећи да на тај начин да побољша односе са Византијом. Зато су њих двоје верени још као деца. При сваком од сусрета, млади вереници испољавали су нетрпељивост, јасно приказујући да се једно другом не допадају.

– Ти си син цара Србије, што не тражиш од оца да ти нађе неку другу? – била је искрена Анђела.

– А ти си унука цара Византије, нека он теби одабере неког другог! – одговарао је Урош.

– Не могу ја ништа да тражим пошто сам само принцеа – превртала је она очима. – Ти си већ краљ, можеш и сам нешто да предузмеш.

Анђела је била у праву. Урош је већ по рођењу стекао титулу младог краља, а кад се Душан прогласио царем, његов осмогодишњи син постао је краљ.

Живот понекад промени све планове, чак и оне које смишљају краљеви и цареви. Све се одиграло после изненадне смрти цара Душана. Урошева мајка Јелена, знајући

за жеље свога сина, раскинула је веридбу са византијском принцезом и одабрала нову снаху – Ану из породице Бесараба. Тачније, прихватила је жељу свог сина, који је изабраницу срео у Леснову, где је била у пратњи бугарског цара Јована Александра, иначе, Урошевог ујака.

Ана је изгледала као најлепши лик са мајсторски осликане фреске. Образована, изузетно елегантна и мудра, била је особа са урођеним дворским манирима. Уз то и неубичајено тиха; никад није подигла глас, викнула или изгрдила неког од послуге. Ход јој је нечујан, изгледало је да лебди док се креће двором. А кад проговори, као да јој само злато силази са усана.

Урош је одлучио да је лично запроси, што је извео прилично наивно и неспретно. Приликом прве посете бугарском двору, пришао је Ани у врту и одлучно упитао жели ли да буде његова царица. Иако је било очигледно да јој се Урош допада, пошто све време дворске свечаности није скидала поглед с њега, Ана поцрвене, зањиха се и паде у несвест. Кад је дошла себи, била је у царевом наручју.

– Ваше височанство – прошапта она. – Сањала сам најлепши сан... На несрећу, рано сам се пробудила... Нисам стигла ни да питам родитеље...

На то је Урош потпуно заборавио. Срећом, кад цар проси, родитеље нико ништа и не пита. Ко би на овом свету својој ћерки ускратио могућност да буде царица?

Свадба је трајала три дана, на весеље је дошло преко пет хиљада званица, уз њих се незнан број незваних, својски нахраћених и напојених, радовао доласку на двор нове владарке.

О свему сад размишља цар Урош, који се после лова, пошто се окупао и пресвукао, удобно сместио на пространој сунчаној тераси свога двора у Призрену. У размишљању га прекину тихи глас, готово шапат:

– Дошла сам, ваше височанство...

Урош се плесну руком по челу.

– Нисам више за тебе никакво „височанство“. Ја сам твој муж, Ана – рече осмехнувши се.

Њене образе прели руменило.

– Извините, није ми била намера...

– Седи крај мене. Сад ће нам послужити доручак. Замолићу те још нешто. Не мораш ходати толико тихо, ово је твој двор, овде си царица. Мора бити да су Бесарабе строге према женској деци...

Ана поново обли румен.

– Више тога нема, разумеш. Може стриц Симеон да ми узме Епир и Тесалију, али тебе не сме нико попреко да погледа.

Ана скупи своја мала уста.

– Не може теби нико ништа да одузме. Ти си син Душана Силног.

Урош дубоко уздахну.

– Тешко је бити његов наследник, драга моја. Сувише тешко.

– Зашто?

– Зато што Душану нико није и неће бити раван. Проћи ће стотине година док се роди неко као он. Али хајде да на миру доручкујемо...

4.

СА СЕВЕРНЕ СТРАНЕ пространог Овчег поља издиже се планина Манговица. Високо у зеленилу угнездио се манастир Свети Атанасије, који је изградио краљ Душан на почетку своје владавине. Манастиру припада пространо земљиште прекривено бујним растињем. Сасвим при врху, наслоњена на стрму стену, налази се мала Црква Свете Марије, окружена цветним жбуњем и воћем. Све је брижљиво уређено, као да о свему брине велики број људи. Зачудо, овде су само њих две – игуманија Тодора и млада Христина-Христа, која се још није замонашила.

Као и сваког јутра, Тодора испод стабла велике јабуке у дворишту цркве чешља дугу Христину косу. Изненада, долете велика сврака, која покушава да слети на девојчино раме. Игуманија махну руком терајући је.

– Није сад време за игру, Крешта – рече благим гласом.

Сврака је недавно однекуд долетела и брзо заволела Христу, која је, иначе благе и питоме нарави, увек имала времена за птице и цвеће. Пошто ју је нахранила и напојила, сврака је то прихватила као знак пријатељства и наставила да долази сваки дан. Чак је почела да изговара Христино име, наравно, на свој начин.

– Крииста... – закрешта и сад са ограде, нестрпљиво чекајући уобичајени оброк.

– Не крешти толико – осмехну се девојка. – Брзо ћу бити спремна да те нахраним.

Испало је да Крешта мора још мало да причека, пошто је из села Мангова Горњег стигао Ненад Ковач. То је висок,

снажан и леп младић, који их је често обилазио доносећи намирнице. По погледима које је слао Христини, беше очигледно да му се девојка допада, с тим, што је повремено изгледало да ни она није равнодушна.

– Мати Тодора брине о твом изгледу, Христо – рече он спуштајући велику торбу, коју је донео на леђима. – Да нећемо, можда, да те удајемо? – додаде смешећи се.

Игуманија заврши са дотеривањем Христине косе, тако да је сада могла да изнесе послужење, које спусти на дрвени округли сто, тесан од грубих дасака. Ту се за тили час створи Крешта, тако да су све четворо уживали у друштву, храни и разговору.

– Краа... – одобравајући би узвикивала птица кад би јој се неки део приче посебно допао.

– Не могу се чудом начудити – рече Ненад. – Ова птица разуме све што изговорим.

– Наравно – потврди Христа. – Има она своју памет. Не само да разуме, већ зна и сама понешто да каже.

На крају посете, Ненад саопшти озбиљним гласом:

– Видео сам неке непознате људе подно планине. Будите опрезне, свашта се данас догађа.

– А ми смо са видиковца синоћ уочиле групу војника. Мислим да су Турци. Надам се да неће ударити на село.

Пошто су упозорења размењена, Ненад крену у своју ковачницу. Тамо га чека још много посла.

– Кра... – стиже кратак поздрав са ограде, што је био знак да се он овде још некоме допада.

Враћајући се стрмом шумском стазом, Ненад не примети како иза дебелих стабала стоји тамна силуэта човека

на још тамнијем коњу. Био је у оклопу, са нагарављеним шлемом басинетом, спуштеним преко лица. Изгледао је нестварно и језиво, попут утваре. У народу се веровало да и сам сусрет са овом сподобом доноси несрећу. Зато су је и прозвали Црно Зло, а то име се увек изговарало шапатом.

Тамни коњаник постоја неко време у мраку, као да доноси важну одлуку. Онда одустане од замисли, окрене се и оде.

Ненад Ковач стиже у своју ковачницу и прихвати се посла. Није могао ни помислити у каквој је опасности био и колико је, незнатим случајем, те вечери срећно прошао.

Породични и друџи обрачуни

5.

АВГУСТ ЈЕ ТЕ 1360. године био необично благ, налик на неки пролећни месец. Цар и царица су јутра проводили на великој тераси двора, са које се простирао поглед на раскошни царски врт окружен густом шумом. Уз доручак би причали и препричавали згоде са своје недавне свадбе. Уз разговор, јутро је младој царици улепшавала и витка срна, грациозна и лепа, која је редовно долазила и спуштала се крај младог пара, немарно подвигавши предње ноге, опуштена и мирна, као да зна да овде ужива посебну заштиту.

– Она ти верује скоро колико и ја – нашали се Ана.

– Може бити, само тебе нисам никад намеравао да устрелим – одговори Урош. Потом позва домаћина двора Голуба Бана и нешто му тихо шапну на ухо. Овај се повуче да би се, после кратког времена, вратио доносећи послужавник прекривен плавим сомотом, на коме је била златна огрлица. Цар је подиже и лагано приђе срни.

– Сад си заштићена – рече стављајући јој огрлицу око врата.

– Боже, као да је опчињена – прошапта Ана. – Бринем...

– Нема разлога за бригу – самоуверено ће Урош. – Наредићу да се обзнани да је она царева љубимица. Нико не сме да је дирне!

Ана кратко поћута па рече:

– Бринем због тебе. Сви ће мислити да си превише осећајан.

– А како би било боље?

Царица га је забринуто гледала крупним црним очима.

– Боље би нам било да будеш оштар и строг. Мислим, бар мало као твој отац.

Урош се благо осмехну.

– Али, драга моја, веруј да то није могуће. Рекао сам ти већ, један је Душан! Један за сва времена!

Време за царско дружење уз доручак је прошло. Ану чекају обавезе око распореда дневних задатака послуге, зато се повуче. Урош остаде на тераси још неко време. У мислима се врати на догађаје који су се одиграли пре пет година, у дане Душанове кратке и тешке болести...

Двор је био у полумраку пошто су сви застори били навучени. Царица Јелена није се одвајала од болесниковог кревета, послуга је ишла на врховима прстију, као да се плаши да некога не пробуди, стари дворски лекар Антонио од Монтефлора, седео је у углу ћутљив и утучен, немоћан да било шта предузме.

Душаново велико снажно тело лежало је откривено, опуштено и млитаво преко огромног царског кревета. Данима је јечао одбијајући храну и воду.

Онда јечање престаде, цар се неколико тренутака умири, усправи се у седећи положај и проговори потмулим гласом:

– Уроша хоћу... Доведите ми сина!

– Овде сам оче – чу се бојажљиви глас са стране.

– Жалим само – настави Душан храпавим гласом – жалим што си још млад и нејак, али мораш наставити мојом снагом. Мораш бити храбар. Нека ти мајка помогне као што је помагала мени. Не дај никоме ни стопу наше царевине. Ником, осим Симеону. Препусти му Епир и Тесалију, он је наш брат, способан је да очува те крајеве... Ти си моја крв, мораш продужити што је започео Немања... Гвозденом руком... Разумеш, гвозденом – царев глас је постајао све слабији. – Нека сви... задрхте... кад се помене царево име...

Очни капци савног цара Душана спустише се и он логано клону на свилени јастук. Крај њега остаде младолики голобради наследник, који се гушио у сузама.

6.

МАРКО СЕ ВРАЋА у велики пространи дворац Мрњавчевића и затиче просјака, који је до малочас стајао пред вратима, како се гости за великим столом. Младих се гласно насмеја. Могао се заклети да ће мајка прихватити његов предлог и угостити овог одрпанца, као што је са сваким сиромасом учинила. Уосталом, и он би исто тако поступио. Од мајке је наследио добродушност и разумевање за туђе патње и невоље, а од оца храброст и одлучност. Растом

и снагом потегао је на ујака Милоша, што је било очигледно, пошто је за две главе надмашио не баш високог Вукашина.

Отац и син имали су, иначе, много различитих особина. Ето, чим Вукашин нешто касније уђе у кућу, намршти се кад виде како одрпанац седи на његовом месту и халапљиво гута најлепше залагаје.

– Хм, хм... Јевросима! – започе претећи. – Може ли се у овој кући наћи места и за домаће, мислим у дну трпезе бар? Можда онако, понекад, кад све гладнице и бадавације буду нахрањене...

Придошлица љутито одгурну тањир.

– За такве увек остане неки залагај.

Вукашин га погледа запрепашћено:

– Значи ли то да сам сувишан у сопственој кући? – изговори бесно, а затим крену да избаци дрског госта.

– Марко, не дај! – цикну Јевросима, која је знала да њен снажни син једини може да обузда љутитог Вукашина.

Марко се већ појавио на вратима, спреман да спасава несрећника, кад скитница проговори мирним гласом:

– Не брини, снахо. Братска љубав је немерљива.

Вукашин заусти да још нешто каже, онда застаде, искрену главу у неверици, као да проверава је ли добро чуо, а онда лагано седе преко пута госта загледајући га.

– Мрњава, бог с тобом, одакле те ветар донесе?

Јевросима и Марко погледаше се у чуду.

У том тренутку низ дуге степенице замка силази старац, белокош, белобрад, као да је изашао из народне приче. Поштапајући се, застане и опусте огромне обрве преко сувог лица, напрежући се да боље види. Онда му јурне крв